

En skygge på væggen

Skam og ære i 1500-tallets Malmø

Af Torben Damsgård

I det førindustrielle samfund var den personlige ære ikke blot et personligt anliggende som i dag, men derimod af afgørende betydning for individets sociale tilhørsforhold. I denne artikel undersøger stud.mag. Torben Damsgård den rolle eller funktion, som æresfølelsen havde for individer i det tidlig-moderne samfund. Som kildemateriale anvendes de tingbøger, der er bevaret fra Malmø fra perioderne 1577-83 og 1588-90. I tingbøgerne ses ærens betydning klart, det gælder dels forsvaret af æren i den tingshandling, der kaldes skudsmål, dels angrebet på æren i sager om verbal æreskrænkelse. Herudover spillede æren ofte en central rolle i sager om forbrydelser af varierende art, enten hos den anklagede eller hos den forurettede.

Indledning

Den 23. februar 1579 oplæste byfogeden i Malmø på byens ting et brev fra kong Frederik den 2. I brevet beklager kongen sig over borgernes tendens til, »naar nogen sager forfølgis thil tinge, saa at man thidt og ofte slipper och offuergiffuir hoffuidsagen och for it ordtz skyld, som kand falde wdi rettergang, tiltaller och forfølger then ene thend anden och tracter hin anden effter ehre, guodtz och welfart, endogh at samme ord icke er nogens ehre anrørendis eller kand komme til skade.«¹ Kongens klagepunkt kan karakteriseres som en efter hans mening overdreven personlig ære hos aktørerne, og han forbød derfor domsstederne at udråbe vindere af disse afstikkere fra hovedsagerne.

Jeg har anvendt ovenstående tingbogscitat for at sammenkæde netop tinget og æren, to begreber, der hører snævert sammen i det senmiddelalderlige og tidlig-moderne samfund. Det er påpeget i en række studier, der

1. *Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90*, udg. Leif Ljungberg, Einar Bager og Erik Kroman (København 1968), s. 68.

konsekvent har æren som en faktor i kriminalitetsbilledet.² Samtidig vil jeg dog hævde, at æren for det meste indgår som en underforstået og ikke videre uddybet størrelse. Mit ærinde skal derfor være, dels at illustrere ærens funktion i en retslig sammenhæng, dels via eksempler fra tingbogs-materialet fra Malmø at vise, hvordan samfundets vurdering af en given forbrydelse var tæt forbundet med skam og ære hos både offeret og den anklagede.³ Der er altså ikke tale om nogen retshistorisk undersøgelse, hvor den retspraksis, som tingets virksomhed er udtryk for, sættes i relation til lovgrundlaget i stadsret og landskabslov, men derimod om en mentalitetshistorisk undersøgelse, der drejer sig om at finde frem til bærende værdier i det datidige samfund.

Mit kildemateriale udgøres af de tingbøger, der er udgivet i *Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90* (1968). Tingbøgerne fra Malmø er ældre end de fleste andre danske tingbøger, som oftest stammer fra det 17. århundrede og fremefter, hvilket bringer os tættere på senmiddelalderen, end det traditionelt er muligt at komme med tingbøger som kilde. Det er dog værd at bemærke, at kildematerialet har sine begrænsninger: Tingbøgerne rummer ikke alle sager, der har været ført i perioden, hvilket man kan se af, at der i året 1581 med ganske få undtagelser ikke er anført andet end skøder og boskifter, en markant forskel fra de øvrige år. For et frekvensbaseret studie ville de manglende oplysninger om al anden aktivitet på tinget i 1581 være problematiske, men da jeg udelukkende bruger tingbøgerne til kasuistisk analyse, påvirkes min kildebrug ikke af manglerne.

2. Flere af indlæggene i *Rapport II. Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850* (Oslo 1994) har været nyttige i forbindelse med min artikel, men især Erling Sandmos redegørelse, »Æren og æreskrænkelsen«, angiver præcise definitioner på flere af de begreber, jeg her vil gøre brug af. Hans Eyvind Næss' »Vold« og Jens Chr. V. Johansens »Trolddom« vil dog ligeledes blive citeret. Tabet af æren har Tyge Krogh uddybet i artiklen »Bødlens og natmandens uærlighed«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 94, 1994. Af øvrig litteratur vil jeg benytte mig af Hans Henrik Appels digre værk, *Tinget, magten og æren* (Odense 1999). Værket beskæftiger sig med stort set alle perspektiver af bondetilværelsen i 16-1700-tallet, og æresbegrebet trænger sig derfor uafværgeligt ind i enkelte kapitler. Omkring æreskrænkelser har jeg ligeledes benyttet Grethe Jacobsens *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600* (København 1995). Eva Österberg og Dag Lindströms *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Uppsala 1988) er hovedsageligt et frekvensbaseret studie i kriminalitet gennem 14-1600-tallet. I denne forbindelse kommer forfatterne dog med adskillige tilføjelser, som jeg har fundet relevante for min noget anderledes indfaldsvinkel. Jeg vil også benytte Jørn Sandnes, *Kniven, ølet og æren* (Oslo 1993), om forskningen i norsk kriminalitet gennem 15-1600-tallet. Endelig har jeg anvendt Kari Telstes detailstudier af »køn og ære« i *Brutte løfter* (Oslo 1999) og »kontrol med seksualitet« i *Mellom liv og lov* (Oslo 1993).
3. Skam og ære blev først anvendt som antropologiske termer af Julian Pitt-Rivers i dennes feltstudier; se blandt andet *The People of the Sierra* (New York 1954).

Tingbøgerne fra Malmø rummer, ud over skøder, boskifter og forordninger (som kongens), sager om diverse forbrydelser og æreskrænkelser samt personskudsmål. Min brug af tingbøgerne tager først og fremmest udgangspunkt i de sidste tre sagstyper. Artiklen består af to hovedafsnit, hvoraf det første, ved hjælp af personskudsmålet og æreskrænkelsen, vil søge at sætte datidens æresfunktion i relief, mens jeg med det andet vil anvende denne æresforståelse mere konkret i forbindelse med samfundets syn på udøverne af en række forbrydelseskategorier, jeg har opstillet til lejligheden. Kategorierne er drab, vold, tyveri samt seksuelle forseelser.

Æren – forsvar og angreb

Den norske historiker Erling Sandmo har beskæftiget sig indgående med netop æren som begreb. Sandmo bidrager blandt andet med et forsøg på at nå frem til en alment anerkendt definition på æren dengang i forhold til æren i dag. Han konkluderer, at æren dengang var en offentlig størrelse, dvs. en målestok for individets sociale tilhørsforhold. Ved at tabe æren tabte man friheder og rettigheder og blev derved en »mindre mann«, som Sandmo skriver. Han erkender i samme åndedrag, at en definition på det at have æren er langt sværere at nå frem til. For at illustrere en intakt ære tyr han således til billedsprog: æren er »den bakveggen uærligheden kastede skyggen mot.«⁴ Vor tids ære derimod er en internaliseret og derfor privat egenskab hos individet, »som den enkelte selv eventuelt kan vælge å være optatt av.«⁵ Sandmos differentiering er efter min mening grundlæggende for hele emnet; den største fejltagelse, man kan begå i denne sammenhæng, er at sætte lighedstegn mellem funktionen af datidens og nutidens æresbegreb. Jeg vil derfor illustrere ærens umiddelbare betydning i 1500-tallet ved at fokusere på to slags tingshandlinger, skudsmål og sager om æreskrænkelse.

Skudsmålet

Personskudsmålet var en hyppigt forekommende begivenhed på Malmøs byting. De mange tilfælde giver os rig mulighed for at vurdere, hvilken funktion skudsmålet havde for datidens borgere. Rent konkret spændte handlingen over fire tingssamlinger, hvor den aktuelle persons omdømme

4. Sandmo, »Æren og æreskrænkelsen«, s. 82.

5. Ibid., s. 84.

hver gang blev genstand for de fremmødtes eventuelle kommentarer, »om nogen mand haffuer hannom noget adt beskylle«. Hvis nogen havde noget at indvende, blev dette taget til efterretning. I Malmø forblev forsamlingen i reglen tavs, og dette førte til, at tinget efter fjerde skydning kendte personen for »en erlig, fattig dannemand«,⁶ som standardformuleringen lød. Kombinationen af disse tre ord var universel for skudsmålet og tyder derfor på, at ærlig, fattig og agtværdig – som, ud over det geografiske, var grundbetydningen af ordet »dannemand/kvinde« – var den karakteristiske, en borger med uplettet ry kunne tilskrives. Brugen af ordet »fattig« er bemærkelsesværdig, men siden ordet benyttes i alle skudsmål, er det tvivlsomt, om det skal forstås bogstaveligt.

Der gives i kildematerialet ikke altid nogen begrundelse for, hvorfor de pågældende havde valgt at indhente deres skudsmål, men man må formode, at sladder og rygtedannelse i byen gjorde skudsmålstinstitutionen til en måde, hvorpå man uden officiel begrundelse kunne pleje sin personlige ære. Imidlertid var det langt fra altid den person, hvis skudsmål blev skudt, som var initiativtager i handlingen. Der er i Malmøs tingbøger talrige eksempler på andre kombinationer:

- 1) Mand indhenter hustrus skudsmål,
- 2) Mand indhenter eget og hustrus skudsmål,
- 3) Mand indhenter søns skudsmål,
- 4) Mand indhenter afdød svigermors skudsmål.

Et indlysende fællestræk ved disse kombinationer er, at den aktive i alle tilfælde er en mand, og at skudsmålsindehaveren er i familie med denne, lader sig let forklare. Tinget var klart mandsdomineret, og familieoverhovedets rolle som den aktive var formodentlig givet på forhånd. De ovennævnte eksemplers forskelle antyder dog også, at skudsmålet havde en mere varierende funktion, end det ser ud til ved første øjekast. For at påvise dette vil jeg se nærmere på nogle eksempler på disse fire skudsmålstyper.

Lauritz Kempes skydning af sin hustru Karine Kempes' skudsmål var begrundet med en dømt heks' udlægning af hustruen som værende indblandet i trolddom. Mandens bestræbelser på at renholde konens omdømme var formodentlig medvirkende til, at konen, som en af de få i kildematerialet, overlevede en anklage som heks. Konens skudsmål blev dog øjensynligt kun skudt ved tre ting, og tinget gav hende intet endeligt skudsmål. Dette hænger muligvis sammen med, at den verserende udlæg-

6. *Malmö tingbøger*, eksempelvis Peder Klaecker Matzens skudsmål, s. 147-149.

ningssag mod hustruen herefter blev udsat i flere omgange på grund af først lensmandens og siden visse af de 15 domsmænds fravær. Ved tredje skydning trådte en kvinde frem for at føje hekseanklager til skudsmålet. Sagen mod Karine Kempes fortsatte, som jeg skal vende tilbage til, også herefter i tingbøgerne, men da der ikke optræder nogen domsafsigelse over hende, og da ægtefællen også efter sagens ophør hyppigt optrådte som domsmand på tinget, er hun sandsynligvis ikke endt på bålet som følge af den.⁷

Lauritz Kempe skød senere på sommeren et kollektivt skudsmål gældende på samme tid hustruen og ham selv. Med sin aktive rolle på tinget som sin ægtefælles beskytter er det meget tænkeligt, at han har følt et behov for at rense sin egen person i samme forbindelse. Begæringen nåede denne gang til fjerde ting, og der udstedtes på byens vegne et såkaldt åbent brev. Det mere udførlige skudsmål antyder, at en skydning har haft større betydning for de involverede, end når man blot udtalte de sædvanlige ord om en »ærlig, fattig dannemand«. I ægteparret Kempes brev kendtes de to for »gode och fromme folck«, om hvem man ikke vidste andet, end at de var ærlige, fattige dannefolk. Vidnesbyrdet fra udlægnings-sagen føjedes dog til standardformuleringen: »the misdedere, i forgangen aar her for byen brendt haffue, the troldquinder, haffue her sagt och bekendt, adt Karine Kempis haffuer ladit forgiort Helge Prammand.«⁸ Sagen mod Karine Kempes var altså ikke glemt. I trolddomssager spillede rygten en stor rolle, fordi et ry som heks nærmest var en forudsætning for, at sager herom blev anlagt. Jens Chr. V. Johansen betegner det som »sædvanligt, at den troldkvinde, der blev anklaget, havde været mistænkt i 10-15 år, før lokalsamfundet bragte en anklage for domstolen.«⁹

Niels Martensens skydning af sønnen Per Nielsens skudsmål kørte som vanligt over fire tingssamlinger. De første tre formede sig ifølge kildematerialet uden nogen afvigelse fra standardformuleringerne. Ved fjerde og sidste skydning afsløredes imidlertid, hvad formålet var med handlingen. Faderen indføjede nemlig en bisætning i sin fjerde appel til tinget: »om nogen wed hannom adt beskylle *for nogit tiuffrij eller anden verlig sag* adt the thet nu wille giffue tilkiende« (min kursivering). At de tilstedeværende godt har vidst, hvad Niels Martensen havde i tankerne, anes af kendel-

7. Ibid., s. 52: første skydning, s. 63: anden skydning, s. 65: tredje skydning, s. 69: trolddomssagen mod Karine Kempes udsættes i to omgange.

8. Ibid., s. 70-72.

9. Jens Chr. V. Johansen, »Trolddom«, s. 99. Johansen har mere uddybende behandlet trolddomssager i *Da djæveln var ude: Trolddom i det 17. århundredes Danmark* (Odense 1991).

sen »erlig person«, som blev sønnens skudsmål.¹⁰ Ved til sidst at skyde skudsmålet så specifikt har faderen formodentlig sikret sin søn mod de tyverianklager, der antagelig har ligget i luften omkring Per Nielsen.

Familieoverhovedets rolle som indhenter af skudsmål ses endvidere i Martin Prytzs skydning af sin afdøde svigermøder, Johanne Anders Rheers skudsmål for involvering i troldom. Johanne var formodentlig død, da hendes første skudsmål blev skudt, om end dette skudsmål ikke er noteret på den pågældende tingssamling, den 2. august 1590. Ved fjerde skydning får vi til gengæld at vide, at kvinden døde pludseligt, og at bartskeererne ved første skudsmål havde udelukket selvmord som dødsårsag. Resultatet af svigersønnens anstrengelser bliver således både et skudsmål uden beskyldninger for troldom og en afvisning af det »ord och røchte, at be.te Johanne skulle hafue tagit forgifft thill szig och forgifuit szig selfff«,¹¹ hvilket Martin Prytz da også begærede nedskrevet. Ud over en bevidsthed omkring vigtigheden af familiens ære har indhentelsen af den afdødes skudsmål muligvis tjent til at beskytte dennes datter mod lignende anklager.

Det var dog også muligt at håndhæve sin stolthed uden rent faktisk at skyde sit skudsmål. Den 11. marts 1590 trådte en Christian Hansen f.eks. frem på tinget, fordi nogen havde kaldt ham »med gaasis naffn«. Dette navn var ham imidlertid aldeles fremmed, og han begærede derfor »aff den menige mand, the icke wille neffne hannom med andit nafn, end medt hans egit rette døde naffn, som er Christiern Hanszøns naffn.«¹² Kongens foged lovede herefter at straffe enhver, der viste modvillighed i denne henseende. Da øgenavnet ikke var en beskyldning som sådan, har Christian næppe fundet det relevant at skyde sit eget skudsmål, og den valgte løsning har formodentlig været at foretrække frem for en sag om æreskrænkelser på dette måske lidt spinkle grundlag. Andre tøvede dog ikke med at ty til tinget, når de skulle imødekomme et angreb på æren.

Æreskrænkelsen

Modsat skudsmålene forudsatte sager om æreskrænkelser et konkret og i reglen verbalt angreb på sagsøgerens personlige ære. Sandmo bemærker om æreskrænkelsen som forbrydelseskategori, »at den knytter sammen den rettslige og den sociale betydningen av æren. Dermed speiler den hele spekteret av ærens ulike valører og av kriterierne for sosial tilhørig-

10. *Malmö tingbøger*, s. 25.

11. *Ibid.*, s. 349-350.

12. *Ibid.*, s. 294.

het.«¹³ Hermed hentyder han til, at kriterierne for, hvornår en æreskrænkel-else havde fundet sted dengang, var væsentligt anderledes fra i dag. Det ville være nemt og bekvemt at kalde datidens folk ømskindede, men mindst to forhold tjener til at forklare, hvorfor tærsklen øjensynligt blev overtrådt så nemt og æren derved krænket.

Jørn Sandnes beskriver forskellen mellem datidens og nutidens kræn-kende sprogbrug således: »Den sproglige inflasjonen hadde ennå ikke re- duserert dem [fornærmelserne] til tomme kraftuttrykk. 'Far fanden i vold' går ofte igjen. Det ble tatt bokstavelig og var ikke bare en grov fornær- melse, men åpnet for truende realiteter.«¹⁴ Her peges på to vigtige ele- menter i datidens æreskrænkelser. Den sproglige udvikling har gjort man- ge af de udtryk, vi støder på, enten uforståelige eller også mere eller min- dre uskadelige. Dette er tæt forbundet med den anden faktor, et anderle- des verdensbillede, hvori ordet »fanden« ikke bare var et udtryk til for- stærkelse af udsagn, men derimod en trussel, som blev taget bogstaveligt.

Omkring trusselselementet i skældsordene kan fra Malmø materialet nævnes eksemplet med Søren Matzøns klage over »Hese Mogens«, som han påstod havde sagt »hannom nogle ord fornær, kallit hannom hallf- hengd.«¹⁵ Netop ordet »halvhængt« kan vi se som uskadeligt, men for den forurettede har det indeholdt en bogstavelig trussel eller forudsigelse om hans snarlige død ved hængning. Mogens var da også hurtig til at trække sine ord i sig og bevidne Søren's ærlighed. Til gengæld lod sidstnævnte nåde gå for ret mod, at det ikke gentog sig.

De mest almindelige æreskrænkelser i kildematerialet fra Malmø be- står af beskyldninger om tyveri. Eva Österberg har udført frekvensbereg- ning vedrørende dette og er via sit materiale fra især 1500-tallet – ikke overraskende – nået frem til, at 38% af beskyldningerne omhandlede den- ne forbrydelse. Österberg bemærker desuden, at opfindsomheden, når det gjaldt fornærmelser, var meget begrænset: »More imaginative terms of abuse are rare; novelty, wit, and mockery of people's affiliations are conspicuous by their absence.«¹⁶

Forklaringen på, at tyveri var en så hyppigt forekommende fornærmel- se, er måske, som Hans Henrik Appel har bemærket, at »Det kunne se ud til, at skældsord som tyv og skælm var af en anden kaliber end almindeli-

13. Sandmo, »Æren og æreskrænkelsen«, s. 83.

14. Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 83.

15. *Malmø tingbøger*, s. 219-220.

16. Österberg og Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swe- dish Towns*, s. 60.

ge udladninger, der primært søgte at indplacere ofret i dyreriget.«¹⁷ Denne gradbøjning af skældsord stemmer fint overens med den ovenfor citerede sag med Christian Hansen, der jo var blevet kaldt »med gaasis navn«, men som ikke rejste sag om æreskrænkelse.

Appel antyder, at noget af tyveribeskyldningens alvor kunne ligge i trusselselementets tilstedeværelse i ytringen: »Hvis dette er tilfældet [at en række uopklarede tyverier ikke har sat sig spor i tingbøgerne], fremstår den hyppige brug af tyv som skældsord pludselig som en meget konkret trussel mod den udskældte. Ikke blot blev hans rygte plettet; der var en reel risiko for, at han fysisk mistede sin ære ved at blive sat i forbindelse med en stedfunden tyvgerning.«¹⁸ Det er dog også muligt, at formålet med beskyldningen for tyveri, snarere end at udtrykke en konkret mistanke om en begået forbrydelse, i mange tilfælde blot har været at fornærme modparten så groft som muligt, netop ved at krænke dennes ære. Vi ville i givet fald have en forklaring på, hvorfor »tyv« og »skælm«, noget af det værste man kunne ytre om en mand, fungerede som universelle skældsord, der kun sjældent blev udskiftet. For kvinders vedkommende var beskyldningerne ofte af seksuel karakter, hvorfor udtryk som »hore« ofte går igen.¹⁹

At gentagne fornærmelser af denne art blev taget meget alvorligt, kan vi se ved at granske Anne Hans Vævers skæbne fra juli 1589. Anne havde været ude med riven efter to af sin mands kolleger, dvs. andre vævere. Den første, Remmert Væver, havde hun kaldt for en »secke tiuff« og forudsagt, at han skulle få skam. Den anden, Adam Væver, havde fået at vide, at han ikke var værdig til at bære vidnesbyrd på tinget, »Thj din ære ligger i Peter Hatemagers taske.«²⁰ De to mænd kørte herefter parallelt sager mod hende, hvori de over fire ting forlangte, at hun skulle føre vidnesbyrd for sine påstande. Trods sit løfte herom præsenterede Anne ingen vidner på beskyldningernes rigtighed, og hun måtte endda se sin mand undsige sig, da han »icke ville eller kunde suare for hendis daarlige mundt och gierning.« Tinget bemærkede hertil, at hun »mange sinde vnødigg haffuer fortalddt och offuerskiold gott folck thilforn, huercken spared predicanter eller andre.« Begge sager endte derfor med høje bøder på tre gange

17. Appel, *Tinget, magten og æren*, s. 526.

18. *Ibid.*, s. 615.

19. Inddelingen af befolkningen i tyve og horer er blandt Bjørn Poulsens temaer i »Dagliglivets fællesskaber« i *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*, red. Per Ingesman m.fl. (København 1999).

20. *Malmö tingbøger*, s. 196-198.

40 mark (betaling til sagsvolderen, kongen og byen). De 240 mark var tydeligvis mere, end Anne kunne betale, for i august måned benådedes hun for bøden, men skulle til gengæld vige Malmø by inden næste aften. Hvis hun vendte tilbage, skulle sagen stå åben.²¹ Meget tyder på, at den uheldige kvinde havde gjort æreskrænkelsen til noget nær en metier, og at den nærmest ubetalelige bøde og den derfor forudsigelige forvisning var byens måde at slippe af med en torn i øjet på.

Mens det således ikke var ligegyldigt, med hvilke ord man fornærmede sin modpart, spillede det ligeledes en afgørende rolle for krænkelsen, hvor den blev begået. Anne havde i ovenstående sager valgt kirken og rådhuset til sine udtalelser, og disse offentlige steder har muligvis spillet en rolle for dommens alvor. I en sag fra samme år havde Anders Ipsen på offentlig gade »offuerraabit og offuer schregit« Laurits Andersen og dennes kone. Her var det ikke kun de grove beskyldninger om tyveri og om hor samt rufferi, rettet mod henholdsvis manden og kvinden, der foranledigede sagen. Lige så slem var den kendsgerning, at »benefnde Anders Ipsøn skal haffue wdøsst bemelte Lauridtz och hans hustruff thiil forsmelze, som mange folk ther wdj stredett skal haffue hørt ther på.«²² Den offentlige sfære fungerede altså som en skærpende omstændighed ved æreskrænkelsen, men private omgivelser kunne være mindst lige så slemme.

Ved et drikkelag hos Peter Sittel kom det til skænderi om betalingen for øllet. Da gæsten Svend Spandemager nægtede at betale, kaldte værten ham for en »maltyv« og bad ham om at forlade huset. Ifølge et vidne til begivenhederne, en anden gæst, svarede Svend på dette med en kontrærænkelse, at værten selv kunne være en tyv, indtil han havde bevist sin påstand. Vidnet oplyste ved afhøringen desuden, »att disse ord skede inden dørrene och vdj husit, men thend tiid Suend kom tha vden dørren, tha hørde [vidnet] ocsaa, at be.te Suend kallede Peder Sittel tiuff och hans hustruff trolddieffuel.«²³ Den krænkede i denne sag var Peter, og vidnesbyrdet kom på hans opfordring; at han selv havde lagt ud med beskyldningen om malttyveri var uvæsentlig, idet modpartens svar var blevet udtalt inden for murene af hans eget hjem. Den nøje skelnen mellem, hvor hvilke udtalelser faldt, afspejler betydningen af husfreden og gæstens, Svend Spandemagers brud herpå. Sagen endte dog formodentlig i forlig, idet vi ikke hører yderligere til dens udfald.

21. Ibid., s. 215-219: de to sager føres til dom, s. 225-226: Anne forvises fra byen.

22. Ibid., s. 202.

23. Ibid., s. 196.

De fleste sager i Malmømaterialiet omhandlende æreskrænkelser endte i forlig eller forsvandt uden yderligere nævnelser. Det er dog ydermere værd at bemærke, at forligssagerne ud over resultatet har endnu en fællesnævner. De anklagede undskyldte sig næsten uvægerligt med fuldskab og trak efterfølgende deres våde udtalelser tilbage. Dog stod denne bortforklaring ikke åben for alle, som Grethe Jacobsen har gjort opmærksom på: »Ifølge købstadslovgivningen var den person, der med vilje talte ondt om andre, som oftest af hunkøn. Var vedkommende af hankøn, kunne æreskrænkelsen tilskrives, at han var fuld eller vred.«²⁴ Anne Hans Vævers kunne altså ikke, som både »Hese Mogens« og Anders Ipsen i øvrigt gjorde, bruge fuldskaben som udvej.

Men hvis sagerne som oftest endte uden dom, hvorfor blev de så rejst? Forliget kan have været et mål i sig selv, og dette virker sandsynligt med Malmømaterialiet in mente, idet kun Anne Hans Vævers krænkelssager her ender i dom. Ved at føre sagen har man luftet sin æreskrænkelser og derved tvunget ophavsmanden til enten at stå ved sin påstand eller trække den tilbage. Siden kravet til den første mulighed var bevisførelse, er det måske ikke så mærkeligt, at den nemme udvej oftest blev foretrukket.

Formålet med min gennemgang af tingshandlingerne personsjudsmålet og æreskrænkelsen har været at understrege den meget markante rolle, som den personlige ære spillede for individer i 1500-tallets Malmø.

I den første handling holdt indbyggerne deres omdømme frit for verserende rygtedannelse og sladder. Der behøvede ikke at ligge en konkret anklage på bordet, og man behøvede ikke at oplyse om årsagen til skyldningen. Et familieoverhoved kunne ligeledes indhente skudsmål for sine nærmeste familiemedlemmer.

Æreskrænkelssager omhandlede altid en konkret beskyldning eller trussel. Disse afveg sjældent meget fra hinanden og virkede ofte nærmest rituelle i deres ordbrug. Især tyveribeskyldninger mod mænd og fornærmelser af seksuel karakter mod kvinder var hyppigt brugte og hørte til den værste kategori. Hvis en æreskrænkelser fandt sted blandt en større forsamling eller i den krænkedes eget hjem, blev effekten desto større. Selv om der optræder mange sager om æreskrænkelser i Malmø's tingbøger, ordnedes de øjensynlig oftest i mindelighed mellem parterne, og noget kunne således tyde på, at formålet med sagerne har været at genoprette den krænkedes ære snarere end at få modparten straffet.

24. Jacobsen, *Kvinder, køn og købstadslovgivning*, s. 219.

Skam og ære – i lyset af forbrydelsen

Min gennemgang af funktionerne bag skudsmålet og sagerne om æreskrænkelser skulle gerne have understøttet Sandmos vurdering af æren som »et av de viktigste bindeleddene det gamle samfunnet hadde«. Sandmo gør desuden æren til en grundpille i samfundsbegrebet: »'Samfunn' er det som oppstår når mennesker finner sammen, men ikke alle mennesker: Samfunnet er de ærliges forbund. Når retten dømmer i saker som berører æren, trekker den opp samfunnets grænser.«²⁵ I det efterfølgende vil jeg søge at påvise en del af de mekanismer, som i hver enkelt sammenhæng tjente til at afgøre, hvordan tinget bedømte en given forbrydelse. Fælles for disse er, at æren var omdrejningspunkt i maskineriet.

Når man på tinget mistede sin ære, kunne det give sig udslag på flere måder. Dødsdomme var tegnet på den totale æresfortabelse, idet samfundet så sig berettiget til at tage ens liv. Blev man dømt fredløs, var man pr. definition også uden ære og som konsekvens heraf uden for samfundets regler, indtil man eventuelt tilbagekøbte sin fred. Derudover kunne skampælen, også kaldet kagen, være centrum for en æresstraf, offentlig piskning. Tyge Krogh kommer i sin artikel om »Bødlens og natmandens uærlighed« ind på skampælens effekt: »De forbrydere, som mistede æren på kagen, men ikke blev hængt [...] blev udstødt af det nærsamfund, som dømte dem, men måtte jo så blot flygte et andet sted hen. Derfor var der konstant i samfundet et element af afskyede æresløse personer, som ærlige borgere måtte være sig for at tage i deres brød.«²⁶ Bevarelsen af æren var altså dengang ikke noget, man eventuelt kunne vælge at være optaget af. Konkret blev bevarelsen eller graden af ærens fortabelse afgjort af forskellige faktorer afhængig af forbrydelsens art.

Vold

Senmiddelalderen og 1500-tallet anses af de fleste som en voldelig tid, og dette ry er bestemt ikke uden hold i virkeligheden. Forklaringen ligger uden tvivl i samfundets syn på vold som omgangsform, som Eva Österberg har bemærket: »There was probably no social stigma attached to dealing a swift blow or getting into a scuffle; there was no shame in expressing anger through physical violence [...] It is even possible that it was regarded as a matter of honour for a man to assert his views with bodily for-

25. Sandmo, »Æren og æreskrænkelsen«, s. 84.

26. Krogh, »Bødlens og natmandens uærlighed«, s. 50.

ce.«²⁷ Den krænkede ære lå derimod hos offeret, som gennem tingshandlingen fik oprejsning. Vold var, ifølge Dag Lindström, »a personal insult and an offence against the victim's honour.«²⁸ Han sammenligner derfor den mere harmløse vold med verbale æreskrænkelser, der jo også krævede tingets behandling. Sammenligningen med verbale øretæver er måske mindre indlysende, når der kom våben på bordet, og Jørn Sandnes nævner i den forbindelse begrebet »blodvide«,²⁹ der var et udtryk for, at man havde forårsaget sår på offeret, og at bødestørrelsen som følge deraf røg i vejret. Skammen ved såret har nok forværret krænkelsen, men tingets rolle var næppe ændret.

Sammenligningen med den verbale krænkelse er givtig, fordi man hermed lægger vægt på tinget som scenen for forlig i forbindelse med voldsagerne. Hans Henrik Appel formulerer ligeledes tingets rolle meget blødt i forbindelse med voldssager, hvor man kunne »indlede en retssag for at få sejrherren i tale og løst den tilgrundliggende konflikt – og dermed ved rettens hjælp reetablere sig i den sociale orden.«³⁰ Hvis man følger denne logik, var voldssagen, snarere end en straffesag, oftest en slags tinglysning af en voldsepisode. Ved ikke blot at gå rundt med et blåt øje til skam og skue tvang man gerningsmanden til at stå ved sin handling og, måske vigtigst af alt, at love bod og bedring. I juli 1590 klagede Niels Brøgger på Malmø ting over Rasmus Lauritzøn, fordi denne på torvet, dvs. i fuld offentlighed, havde »slagit og ofuerfallit« Niels' hustru, for hvilket han havde været fængslet. Den anklagede måtte som følge af klagen forpligte sig »paa sin halsz«, at han »aldrigh skall forsee sig emod nogen mand eller quinde med slagsmaal eller offuerfald.«³¹ Den anklagede havde udsonet sin straf, og klagen var formodentlig mest et spørgsmål om at genoprette æresbalancen mellem ham og offeret.

Jeg har i forbindelse med æreskrænkelserne ovenfor nævnt husfreden, der var en af flere fredstyper, altså lovmæssigt fastsatte omstændigheder, hvor forbrydelser var udelukkede. Dette fredsbrud var af mindst lige så stor betydning i voldssager, og man kan, ikke ulig blodviden, forestille sig en større skam hos offeret, når krænkelsen finder sted på eget territorium. At man tillagde husfreden stor betydning, kan man se af en sag fra

27. Österberg og Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, s. 55.

28. *Ibid.*, s. 137.

29. Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 81.

30. Appel, *Tinget, magten og æren*, s. 294.

31. *Malmø tingbøger*, s. 310-311.

Malmø. »Lille Jørgen« klagede i 1590 over en karl, Christian Sørensen, som havde gjort ham »waald och welde« og stukket ham »i Jørgens egit husz med een kniff, saa hand ligger for døden.« Den anklagede indrømmede knivstikkeriet, »men sagde, at skaden skede icke i husit.« To uger senere førte Jørgen tre vidner på begivenhederne. Alle tre understregede, at Christian havde stået »vden for Lille Jørgens dør och slog ind at dørren med een knif.« Den nøje skelnen mellem inde og ude, når stikkeriet fandt sted på dørtærsklen, tydeliggør fredsbruddets betydning for forbrydelsens alvor. At Lille Jørgen overlevede, ser vi af hans appel til gerningsmanden to uger senere. Jørgen, der nu »blot« havde mistet sin førlighed, tilbød et økonomisk forlig, hvorefter han ikke ville kræve dom for sin skade.³² Trods alvoren i voldsepisoden er det værd at bemærke, at der også her stræbtes efter en mindelig løsning. I det nu vanføre offers tilfælde har den fremtidige forsørgelse måske endda overhalet æren som prioritet.

Mens fredsbrud har været en skærpende omstændighed for voldsudøvelse, er der tilsvarende omstændigheder, som har gjort vold fuldt ud legitim. Appel taler om »husets vold«, vold inden for husstanden, og beskriver denne: »Der var ikke fri adgang til at bruge den. Kun den overordnede kunne uforstyrret slippe sin vrede løs over børn eller tjenestefolk eller andre. Det var aldeles uhørt at kæmpe imod.«³³ Her var der tale om en person, familieoverhovedet, hvis magt var så total, at den gjorde hans ære uantastelig for udefrakommende. Et nærmest grotesk eksempel fra Malmø illustrerer dette. Knud Bidder var en aften kommet beruset hjem, hvorefter han »begyndte perleventh, slog sin hustruff, pigen och folken och jagede dennem vd.« Knuds raseri havde ifølge vidner »nær førd dennem i vløcke, armen skifred hand paa hustruffuen og laarit slog hand sønder paa pigen«. Naboerne vidnede hertil, at han »handlede sig som een hund emod sin hustruff.« Knuds vold førte blot til, at tinget »straffede hannom her fore med ord.« Han slap dog ikke helt for bødestraf; i sin fuldskab havde han nemlig »med wilge traad maden, grød och andit vnder fødder« og udtalt, at »Det er lige gott, naar det er blannet sammen.« Dette skønnede tinget var »ugudelighed«, og Knud måtte punge ud til kongen og byen.³⁴ Eksemplet viser, at i sager om husvold var den anklagedes ære uantastelig. Ofrenes ære nævntes end ikke, og dette var vel årsagen til, at denne vold ikke blev anset som en strafbar handling.

32. Ibid., s. 363: første klage, s. 378-379: vidnesbyrd herpå, s. 383: forlig tilbydes.

33. Appel, *Tinget, magten og æren*, s. 288.

34. *Malmø tingbøger*, s. 227-229: husvolden skildres, s. 262: bøden for ugudelighed.

Kendetegnende for voldssagerne var det, at den anklagedes ære ikke var under angreb som følge af voldsanklagen, snarere tværtimod. Årsagen til tingets indblanding lå i den krænkelse, ofret havde været udsat for, og som der søgtes lindring for, ofte gennem forlig. Når voldshandlingens ofre således hørte under den voldeliges egen husstand og derved æresfære, fandt der ingen æreskrænkelser sted, og der var ikke grundlag for straf.

Drab

Forskellen mellem vold og drab kan siges blot at være konsekvensen af voldsudøvelsen. Med f.eks. brugen af knive i slagsmålene var afstanden mellem blodvide og en dødelig udgang jo reelt et spørgsmål om marginaller. For sagernes videre forløb spillede udfaldet af slagsmålene imidlertid en stor rolle. Med døden som udgang har der ikke altid været en part i sagen, såsom familien, hvis ære var krænket. Her trådte tinget dog ind og forfulgte sagerne på egen hånd, som det i Malmø kan ses af sager som mordet på Lauritz Sørensen.

En slåskamp for sjov, »vdaff schempt, som vnge folk pleyr at giøre«, havde udviklet sig og var endt med, at to kammerater havde slået offeret i hovedet med en sten, hvilket han var død af. Som sædvanligt i drabssager havde man udpeget et 15 mands nævn, der skulle fælde dommen, men sagen skiller sig ud, fordi ingen står opført som den anklagende part. Gerningsmændene blev ikke desto mindre sagt »fra theris fred och fra theris halz, huor the ere eller findis kand efter thenne dagh«, hvilket skyldtes, at de forinden var rømmet byen.³⁵ I sager som denne kan man næppe tale om krænket ære, idet byens motivation for strafforfølgelse i stedet har været et ønske om lov og orden. Som oftest var der dog en klagende part i drabs-sagerne. Sagen er samtidig repræsentativ for sager, hvori drabsgerningen ikke rummede formildende omstændigheder. Disse resulterede uvægerligt i dødsdom.

Mellemværendet mellem den krænkede familie og gerningsmanden ses klart i sagen om bagersvenden Niels Bendsens død i efteråret 1588. I februar året efter afsagde tinget dom. Offeret havde slået sin kollega Jens Andersen, og denne havde svaret igen med et knivstik. Da de to tilhørte samme erhverv, og da Niels havde slået først, krævede han ikke »skindpendinge«, fuld erstatning, for at indgå forlig, men nøjedes med en beske-

35. Ibid., s. 285-287.

den sum på tre mark. Niels insisterede desuden på selv at ville hele sine sår med salve for at spare bartskærerens salær. Dette havde vist sig at være en dårlig ide, for Niels døde otte dage senere af sine sår. Bartskæreren bevidnede efterfølgende, at sårene ikke havde været dødelige ved professionel behandling. Nødværgeelementet, forliget og offerets afvisning af bartskæreren fik nævnet til blot at dømme Jens til bod og bedring og til at bøde til »sleckt och frender och kongens fogit.«³⁶ Udeståendet var nu økonomisk, men at der også var en fysisk dimension, afsløres af den aftale, der i september blev indgået mellem parterne. Såkaldte »eftermåls-mænd«, forhandlere på vegne af offerets henholdsvis fædrene og mødrene slægt, indkasserede den bod, man var berettiget til. Til gengæld modtog Jens et orfejdebrev, en garanti for »fred och felighedt och godt venskab thill euig tiide bode for fødde och ufødde.« Garantien omfattede også Jens' sikkerhed: »der som nogen aff be.te Niels Bendtzøns slegt eller blodtzforuant nogen tiid argede eller feyde wille her paa, true eller vndszige, tha skall hand eller the gjøre thet paa it orbodemaal [dvs. en forbrydelse, der ikke kunne sones med bøde] och paa szin egen halsz fortabelse.«³⁷ Om end sagen ordnedes i mindelighed, anes i formuleringen den potentielle slægtsfejde, som uden tingets indblanding kunne have været resultatet.³⁸ At Niels havde slået først, var en af årsagerne til, at Jens slap for dødsstraf. Ifølge blandt andet Koldingske Reces fra 1558 skulle drabsmænd bøde liv for liv, og kun ved nødværge skulle der vises nåde.³⁹

Samfundets interesse i, at befolkningen ikke slog hinanden ihjel, gjorde imidlertid, at også sager uden en krænket part (offeret var jo her pr. definition passiv) havde en plads på tinget. Når den afdødes familie imidlertid klagede til tinget, måtte denne jo besidde den krænkede ære, men tingets mæglende rolle kunne her forhindre volden i at eskalere. Det er paradoksalt, at mens vold var skamfri eller ligefrem ærefuld, resulterede drab i dødsdom og derved total æresfortabelse hos gerningsmanden. Formildende omstændigheder, som nødværge og forlig inden offerets død, var dog mekanismer, som kunne reducere æreskrænkelsen hos de efterladte og derved skammen hos drabsmanden.

36. Ibid., s. 198-202.

37. Ibid., s. 250.

38. At slægtsfejder stadig fandt sted i 1500-tallet, fremgår af Ole Fenger, *Fejde og Mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret* (København 1971).

39. Næss, »Vold«, s. 64.

Tyveri

Mens voldsmanden snarere opnåede anseelse end skam som følge af sin gerning, blev tyven anset som æresløs. Ifølge Sandnes var synet på tyveri som en af de værste forbrydelser et gennemgående fænomen i germansk lov fra gammel tid.⁴⁰ Dette stemmer godt overens med tendensen til, inden for verbale æreskrænkelser, at komme med beskyldninger om tyveri og med netop denne fornærmelses stærke effekt. Effekten resulterede ifølge Eva Österberg i, hvad hun kalder »a taboo all over Europe on the removal or destruction of other people's property.«⁴¹

Selv om tyveri således var noget nær det mest skamfulde, man kunne begå, var der plads til visse modifikationer i synet på forbryderen. Sandnes bemærker i den forbindelse, at tyveri for at redde liv, dvs. for at undgå sultedøden, ikke blev anset for nogen forbrydelse i ældre norske bondesamfund.⁴² Dette kan ikke overføres til Malmø i 1500-tallet, men princippet om at se med nåde på tyveri i overlevelseshøjmed finder vi også her. I 1577 blev en kvinde ved navn Bodil således fundet skyldig i at have stjålet i alt ti levende gæs fra henholdsvis rådmanden og byfogeden. Denne forbrydelse ville i princippet have udløst dødsstraf, men tinget bemærkede, at Bodil »hafde try smaa børn, it war diendis«, og man skånedes derfor hendes liv. I stedet for at miste sin hals skulle hun »strygis til kagind (som och strax skede)« og rømme byen for stedse. I tilfælde af hendes tilbagevenden skulle dødsdommen eksekveres.⁴³ At tyvekosterne i dette tilfælde var spiselige, og at kvinden havde tre munde at mætte, har været baggrunden for den milde dom. Nødvendigheden af forbrydelsen har begrænset æresfortabelsen i en sådan grad, at Bodil mistede sin ære i Malmø og omegn, men hun kunne i princippet starte forfra et andet sted i landet. At byen ved sin nåde slap for tre forældreløse børn, skal man nok heller ikke være blind for.

Benådning kunne ligeledes finde sted, når offeret ikke rejste anklage. Peder Glarmesters tyveri af »nogle lagen och gamle kleder« fra Niels Nielsen medførte end ikke en korporlig æresstraf. Han slap med at rømme byen med en betinget dødsdom ved hans fremtidige tilbagevenden, fordi »sagwolderen icke begierede reth ofuer hannom«.⁴⁴ Logikken heri var

40. Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 85.

41. Österberg og Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, s. 56.

42. Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 85-86.

43. *Malmø tingbøger*, s. 10.

44. *Ibid.*, s. 215.

vel, at siden offerets ære ikke var krænket, så tinget ingen grund til totalt at fradømme gerningsmanden dennes ære.

Når tyverier angik klingende mønt, så tinget med anderledes strenge øjne på forseelsen. En ung karl ved navn Jens Rasmussen stod seks uger efter Bodils benådning foran tinget. I hans besiddelse var fundet en mønt, som byfogeden mente at kunne kende på dens udseende, og som var blevet ham frastjålet ved et indbrud. Jens gik herefter til bekendelse og indrømmede, at »hand stoed Michil Baadsmand een buck [...], saa adt Michil krøb ind adt winduffuit och brød kiisten op med een øxe.« I denne forbindelse havde den anklagede holdt vagt uden for gerningsstedet. Jens »bad for Guds skyld hannom motte blifue benaadit«, men modsat Bodil kort tid forinden dømtes Jens til »galge och gren.«⁴⁵ Tinget skelnede altså ikke mellem indbrud og medvirken til indbrud; skammen ved berigelseskriminalitet, som vi i dag ville kalde det, var så stor, at man fortabte sin ære ved enhver tilknytning hertil.

Netop vigtigheden af ikke at blive forbundet med tyveri på nogen som helst måde var synlig i sagen fra 1581 mod Peder van Wischens hustru Margrethe. Hun havde forledt to børn, som var i hendes tjeneste, til at stjæle brænde og vasketøj fra borgmesteren, Niels Madsens have. De to børn erkendte over for tinget at have begået tyverierne og vidnede ligeledes på, at Margrethe også selv havde været inde i haven for at tage for sig af klæderne. Da den anklagedes ægtefælle fik stillet spørgsmålet, om »hand wille tage denne sin hustruffuis sag paa sig och staa til rette derfor, huad retten kand giffue«, var svaret negativt. Han havde »icke fornummit sligh gerning medt hende [...] och der som hun er skyldig der vdi, tha maa hun self suare sin sagh.«⁴⁶ Vi hører ikke, hvad der skete med den anklagede, men hun er næppe sluppet med livet i behold. Peder van Wischens beslutning om at lade konen forsvare sig selv kan have skyldtes lede ved konens handlinger eller pleje af eget omdømme, men under alle omstændigheder vidner den om den store skam forbundet med tyvegerningen.

Når denne tages i betragtning, er det slående, at status eller personligt omdømme kunne spille en rolle i strafudmålingen for en tyv. At dette var tilfældet, illustreres af en benådning fra 1590. Forbrydelsen, tyveriet af nogle bøger, blev begået i »kirken i Kiøbenhafn« og var således et brud på kirkefreden. Tyvekosterne må jo siges at have hørt til kategorien åndelig føde og var således ikke en livsfornødenhed. Imidlertid var gerningsman-

45. *Ibid.*, s. 11-12.

46. *Ibid.*, s. 125-126.

den »een vng studenter ved navn Lauritz Nielszøn«, og denne kunne fremvise »vniuersitetz flitige schrifuelse.«⁴⁷ Lauritz blev kagstrøgen og forvist fra Skåne, men med en mere almindelig baggrund havde han uden tvivl fortabt sin hals og ære. Man kan sige, at han på sit rygte havde så meget kredit, at han kunne overleve selv skammen i tyvens brud på kirkefreden.

At rygget ligeledes kunne spille ind i modsat retning, viser Malmømaterialiet også. Johanne var blevet pågrebet med »fire skepper humble«, som hun tilstod at have stjålet fra Jens Wild. Denne begærede sin ret, mens Johanne begærede nåde. Forbrydelsen var muligvis mundet ud i en dødsstraf under alle omstændigheder, men tinget bemærkede, at Johanne, udover at være »funden med staaarne koster«, havde »et saare onth røchte for tiuffrj.« Hun blev derfor dømt »fra lifuit, til it suerd.«⁴⁸ Sammenholdt med studentens benådning for en forbrydelse, der kunne synes værre, fremstår det, som om det hidtidige skudsmål og skammen fra forbrydelsen var to mekanismer, der enten supplerede, eller, som i studenten Lauritz Nielsens tilfælde, modarbejdede hinanden.

I forbrydelsen tyveri lå en markant »uærlighed«, dvs. at man ingen ære havde, hvis man i det skjulte fratog andre deres besiddelse.⁴⁹ Der er her tale om indbegrebet af den skygge på »bakveggen«, som Sandmo omtalte i sin definition på æren. Måske ligger en del af forbrydelsens alvor i den kendsgerning, at handlingen påvirkede begge parter ære. Offerets ære blev krænket, mens tyven mistede sin på grund af skammen herved. Tiltalefrafald fjernede, som vi så, kun den ene af disse æresfaktorer, hvorved forbryderen ikke slap for forvisning. Der eksisterede ligeledes en mekanik omkring tyvens position før forbrydelsen. Overlevelse var en brugbar undskyldning for tyveri, og i modsatte ende af hierarkiet kan social anseelse have udgjort en kredit, der druknede noget af skammen. I begge tilfælde mildnedes på denne måde æresstraffen.

Seksualsager

Erling Sandmo har kaldt seksualiteten den »hittil best utforskede æresfæren« og i den forbindelse henvist til blandt andet Kari Telstes værker om kvinders forsvar af æren ved domstolene. Som Sandmo dog også gør opmærksom på, kunne mænds ære også knyttes til kønslivet i mere usæd-

47. Ibid., s. 379-380.

48. Ibid., s. 267.

49. Appel, *Tinget, magten og æren*, s. 615: Denne gør opmærksom på forskellen mellem tyveri og ran, hvor sidstnævnte foregik åbenlyst og, i modsætning til tyveri, ikke var »uærligt og lusket«. Straffen for ran var derfor mildere.

vanlige seksualsager i tilfælde af sodomi, f.eks. ved mænds samkvem med dyr.⁵⁰ Inden for mand-kvinde-relationer var det dog uden tvivl kvinders seksualitet, som var tættest knyttet til æren. Dette forklarer, hvorfor beskyldninger om hor og lignende var de hyppigste verbale krænkelser mod kvinder.

Den nære forbindelse mellem seksualitet og ære er næppe fremmed den dag i dag. Telste beskriver til gengæld 1600-tallets sammenkædning således: »Forestillinger om ære strukturerede folks tanker og handlinger i forhold til seksualitet. Æresbegrepet definerede hvilke forpliktelse menn og kvinder havde overfor hverandre, og hvem som havde rett til et seksualliv.«⁵¹ Netop retten til et seksualliv var det springende punkt i sager om ægteskabsløftebrud. Telste skriver, at »løftet ble bekræftet gjennom samleiet, som var grunnlaget for den private avtalen mellom mann og kvinne. Ønsket hun å akseptere mannens frieri, kunne hun ikke avvise ham seksuelt.«⁵² Her var der i så fald tale om et implicit løfte givet i form af seksualakten. Telste har senere givet mandens brudte ægteskabsløfte rang af æreskrænkelser op til begyndelsen af 1700-tallet. Krænkelsen gav kvinden muligheder for at kræve sin ret og håndhæve æren via domstolene.⁵³

At krænkelseelementet var aktivt i 1500-tallets Malmø, ses af enken Inger Tomis Goffns sag mod en ung karl ved navn Jørgen Willemsen. I november 1580 blev sidstnævnte af tinget opfordret til at efterkomme en dom fra april om at gifte sig med enken. Jørgens svar var, at »hand heller wil lade bødelen slaa halsen aff sig, end tage Inger Tomis Goffn til echte.« To måneder senere var der tilsyneladende intet sket, for Ingers søn trådte nu frem på sin mors vegne og klagede over den manglende ægteskabsindgåelse. Dommen fra april lød på, at Jørgen enten skulle gifte sig eller stille med 12 vidner på, at han ikke havde lovet Inger ægteskab. Nu fik han besked på at efterkomme dommen inden seks uger »vden al videre forhaling.« Vi hører ikke mere til denne sag, hvilket tyder på, at de to fandt sammen trods Jørgens skepsis. Når enkens søn overtog sagen fra moderen, kan det skyldes, at æreskrænkelsen ved et brudt ægteskabsløfte ifølge Telste også gjaldt kvindens mandlige slægtninge.⁵⁴

50. Sandmo, »Æren og æreskrænkelsen«, s. 82-83. Om sodomi, se f.eks. Jonas Liliequist, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Umeå 1992), kapitel 5 og 6.

51. Telste, *Mellom liv og lov*, s. 222.

52. *Ibid.*, s. 130.

53. Telste, *Brutte løfter*, s. 14.

54. Telste, *Mellom liv og lov*, s. 113.

Formålet med at føre sag om brudt ægteskabsløfte, som Inger gjorde det, har været at vedligeholde det gode rygte og ikke få ry som promiskuøs. Inden for specielt seksualitet var kvindens rygte af stor betydning, og, som det fremgår af Telstes skildring af de norske forhold, skulle kvinder, der begik lejemål for tredje gang, straffes uden nåde på kagen.⁵⁵ Dette gjaldt også i Malmø, hvor Mette Esbernsdatter fik kagstraffen netop fordi, hun »tuende gange tilforn war foruijsd byen formiddilst hendis groffue horerj hun brugte med een ecte mand«, og hun havde nu for tredje gang forbrudt sig.⁵⁶ Idet Mettes udenomsægteskabelige aktivitet ikke var et førstegangstilfælde, gjorde den opsparede skam nu æresstraffen uomgængelig.

Mens der således fungerede en form for opsparing af skam inden for lejemål, samleje uden for ægteskabet, hvor man først blev idømt æresstraf efter et antal forseelser, var der dog også seksuel adfærd, som måtte stoppes øjeblikkeligt, hvilket ses af en bemærkelsesværdig sag fra Malmø. I marts 1589 stævnedes Else Mynters naboer denne for at holde et »vgudeligt, vskickeligt och vtilbørligt huss tilsammen medt horerj och vhørlig løssactighed.« Forfærdelsen hos naboerne skyldtes ikke, at Elses datter var blevet med barn, efter at hendes mand havde forladt hende. Dette blev fordømt som »horerj [...] huilckit ikke bør at stedis«, men den »uhørlige løsagtighed« bestod i, at »Else Mynters som moderen steder sligt, obenbare och witterlig er vrsage der til, disligist det, at Elsze, hendis dotter och Søffren Rasz mussen haffue alle tre søgt seng tilsammen nøgne och afførde vdi een seng.«⁵⁷ Dette blev vurderet som »kætterri«, altså blodskam. Desværre hører vi ikke, hvad der skete med de tre, men ud fra sproget i anklagen synes der at være tale om en fortabelse af æren og højst sandsynligt derigennem livet. Hvorvidt også manden har været indbefattet af denne, er uvist.

I seksualsager gjaldt det især om for kvinden at beskytte sin ære. Seksuel aktivitet uden for ægteskabet stemplede således kvinden og hendes mandlige slægtninge, hvilket resulterede i sager om brudt ægteskabsløfte. Hvis man som kvinde lod hånt om dette stempel og begik flere lejemål, kom æresstraffen snart i anvendelse. Herudover tillod moralen ikke seksuel adfærd, der afveg alt for meget fra det normale. Om end straffene i seksualsager kun sjældent oversteg kagstrygning og forvisning, var fordømmelsen og æresbegrebets væsentlighed ikke mindre tydelig af den grund.

55. *Ibid.*, s. 114.

56. *Malmø tingbøger*, s. 253.

57. *Ibid.*, s. 203-205.

Konklusion

Jeg har i første del af artiklen fokuseret på beskyttelsen af den personlige ære, som den foregik på Malmø byting i sidste halvdel af 1500-tallet. Formålet hermed har været at vise, hvordan de to tingshandlinger, skudsmålet og æreskrænkelssagen, målrettet søgte at vedligeholde og genoprette borgernes ære. Ærens funktion som en socialt definerende enhed fremgår af den nidkærhed, med hvilken den vogtedes.

I anden halvdel har jeg søgt at påvise, hvordan æren ligeledes var en afgørende faktor for, hvordan tingets sager om konkrete forbrydelser udspillede sig. Denne æresfaktor varierede dog afhængig af forbrydelsens karakter. Mens det i voldssager drejede sig om en relativt simpel genoprettelse af offerets krænkede ære eller stolthed, var det i drabssager mere komplicerede mekanismer, som afgjorde, hvorvidt de efterladedes ærestab retfærdiggjorde gerningsmandens æresfortabelse. Selv tyveri, en dengang meget grov og »uærlig« forbrydelse, havde visse spilleregler, som afgjorde henholdsvis skammens omfang og æreskrænkelsen hos offeret. Seksualforbrydelser medførte uafværgeligt skam hos den kvindelige part, og æreskrænkelsen kunne overføres til kvindens mandlige slægtninge, f.eks. i sager om ægteskabsløftebrud.

Min fokusering på ærens konsekvenser for tingets kendelser har været formålet med artiklen. Jeg skal dog understrege, at den selvfølgelig ikke, som det måske risikerer at fremstå, har været den eneste drivkraft bag tingets virke. Statsmagtens og byens behov for indtægter og disciplinering har været lige så prominente.

Der eksisterer ingen garanti for, at man i senmiddelalderen og fremefter har skelnet mellem forbrydelserne på den facon, jeg har gjort ovenfor. Min inddeling i kategorier er udelukkende en foranstaltning, der har tjent til at skabe struktur i materialet. Herudover må jeg erkende, at æren spillede roller, som jeg ikke har gengivet i denne artikel, fordi mit kildemateriale har stillet visse begrænsninger.⁵⁸ Der eksisterer således ikke i Malmø's tingbøger tilfælde af, hvad man i dag ville kalde økonomisk kriminalitet, forretningsdrivendes mere eller mindre ærlige metoder. Denne niche ville uden tvivl rumme interessante perspektiver med hensyn til ærens indvirkning. Ligeledes kunne min behandling af seksualforbrydelser have

58. Hvor mange vinkler ærestemaet rummer, illustrerer den tyske samling af artikler, *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, hrsg. Klaus Schreiner und Gerd Schwerhoff (Köln/Weimar/Wien 1995).

rummet ærens rolle i forbindelse med voldtægter, men også her har kilde-materialet sat en begrænsning.

For til slut at sætte ærens indvirkning i perspektiv vil jeg igen citere Erling Sandmo: »Nedbrydningen av ærestænkningen er et kjennetegn ved annen halvdel av 1700-tallet. Skam- og æresstraffene blir mindre vanlige, samtidig som lovgivningen sikter mot å overvinne lokale æresnormer. [...] Handlingerne blir mål- i stedet for verdirasjonelle; mennesket blir indivi-der og subjekter i en helt annen grad enn før.«⁵⁹ Ærestænkningen synes fremmed for os, men den er et vigtigt redskab til at forstå den mentale udvikling fra dengang til nu.

Summary

Torben Damsgård: A Shadow on the Wall. Shame and Honour in Sixteenth Century Malmø

The article examines the function of honour in the early modern age. Using surviving court records from the Danish (since 1658 Swedish) town of Malmø in the years 1577-83 and 1588-90, it seeks to demonstrate that the loss of individual honour was of much greater consequence at that time than it is today. Whereas today, the loss or preservation of one's honour can be said to lie within the private sphere, it was at that time of major importance to the individual's social belonging, and was therefore very zealously guarded. In the records of the town court, the defence of honour can be seen through individuals clearing their own names or those of their relatives by obtaining personal testimonials from the court. Numerous cases concerning slander illustrate the court's role when honour was under attack. Furthermore, in cases concerning ordinary crimes, individual honour often played a significant role for both the accused as well as the victim of the crime, and thus ultimately for the court's verdict. This is shown by an examination of the court record material concerning four categories of crime: violence, homicide, theft and sexual indecency. In his conclusion, the author supports the opinions of Erling Sandmo, the Norwegian historian, who has said that shame and honour are important concepts if one wants to understand late medieval and early modern society – and the great difference between that society and our modern world.

(Translated by Jørgen Peder Clausager)

59. Sandmo, »Æren og æreskrænkelsen«, s. 85.